

Przy wsparciu towarzystw społeczno-kulturalnych Ukraińcy coraz częściej składali wnioski w sprawie upaństwowienia szkół prywatnych [32, s. 5377]. Przykładem może być petycja mieszkańców Jaworowa o przyjęcie prywatnego ruskiego gimnazjum na etat państwowy odczytana w sejmie 11 października 1910 r. i poparta przez K. Łewyckiego. Poseł zwrócił uwagę na dwie kwestie. Pierwszą była potrzeba istnienia publicznej szkoły ukraińskiej zabezpieczającej realne potrzeby edukacyjne w powiecie jaworowskim, a drugą – konieczność uwolnienia płacących podatki mieszkańców Jaworowa od utrzymywania placówki, skoro *de facto* pełniła funkcję szkoły publicznej. Oczywiście prywatne gimnazjum ukraińskie w Jaworowie otrzymywało na działalność dotacje od sejmu, podobnie jak inne szkoły prywatne, jednak było to uzależnione od decyzji sejmu. W marcu i kwietniu 1913 r. Ukraińskie Towarzystwo Pedagogiczne *Ridna Szkoła* (UTP), zarząd główny i oddziały filialne rozwinęły szeroką akcję w tym kierunku, występując z prośbą o dofinansowanie prywatnych gimnazjów ukraińskich w Jaworowie, Busku, Horodence, Rohatynie, Czortkowie, Zbarażu i Dolinie [33, k. 6] Jedną z ostatnich akcji Zarządu Głównego UTP przed rozstrzygnięciem sporu polsko-ukraińskiego w 1914 r. było złożenie w sejmie za pośrednictwem posła I. Kiweluka petycji «o przemianowanie utrakwistycznych oddziałów w gimnazjum w Brzeżanach i Stryju na równorzędne oddziały z językiem wykładowym ruskim» [34, s. 6390]. Jedynie w przypadku gimnazjum w Brzeżanach postulat ten spotkał się z akceptacją sejmu.

Usilne starania posłów ukraińskich w sejmie o tworzenie nowych gimnazjów nie zakończyły się sukcesem. Chociaż w 1914 r. sejm zgodził się na utworzenie kilku nowych szkół średnich z ukraińskim językiem wykładowym oraz zapowiedział powołanie uniwersytetu, to jednak wybuch wojny światowej uniemożliwił realizację tych planów.

1. Alegata do sprawozdań stenograficznych Sejmu Krajowego Królestwa Galicji i Lodomerji (dalej – Aleg.) 421, Wniosek, 1905, s. 1–2; 2. *Moklak J.* W walce o tożsamość Ukraińców. Zagadnienie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich w pracach galicyjskiego Sejmu Krajowego, 1866–1892, Kraków 2004, s. 74, 142. 3. «Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych» 1867, cz. V, nr 13 z 28 VIII, s. 22. 4. Aleg. 421, Wniosek, 1905, s. 1. 5. Stenograficzne sprawozdania z posiedzeń Sejmu Krajowego Królestwa Galicji i Lodomerji z Wielkim Księstwem Krakowskim (dalej – Stenogr. Spraw.), 35 posiedzenie 2 sesji 8 kadencji z 17 X 1905, s. 1895. 6. «Reichs-Gesetz Blatt für das Kaiserthum Österreich» 1867, cz. LXI, nr 142, s. 396. 7. Stenogr. Spraw.,

4 posiedzenie 3 sesji 8 kadencji z 21 II 1907, s. 193–194. 8. Aleg. 95, Wniosek p. Dra Kostia Lewickiego i tow. w sprawie języka wykładowego w szkołach średnich, 1908, s. 1–2. 9. Stenogr. Spraw., 4 posiedzenie 1 sesji 9 kadencji z 19 IX 1908, s. 173. 10. Галицький сойм, «Діло» 1907, nr 211 z 19 IX, s. 1–2. 11. Баран С. Дещо з національної статистики в галицьких середніх школах, «Наша школа» 1910, księga 1, s. 17. 9. Stenogr. Spraw., 4 posiedzenie 1 sesji 9 kadencji z 19 IX 1908, s. 176. 12. Po Sejmie. II. Żądania ruskie w sprawie szkół średnich, «Gazeta Szkolna» 1908, nr 11 z 15 XI, s. 81–82. 13. Промова д-ра Євг. Олесницького виголошена в галицькому соймі під час бюджетової дискусії дня 24 жовтня 1908, «Руслан» 1908, nr 238 z 18 (31) X, s. 1. 14. Меморіал головного виділу тов. «Учительська громада» у Львові, внесений до галицького Сойму в справі утравізму, «Наша школа» 1909, księga 3–4, s. 16. 15. Organizacja szkół, [w:] «Dziennik urzędowy c. k. Rady szkolnej krajowej w Galicji», Lwów 1914, nr 8 z 4 V, s. 142. 16. «Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomerji wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim» 1907, nr 65, s. 136–137. 17. Курляк І. Є. Народне шкільництво у Галичині (Друга половина XIX – початок XX ст.), «Педагогіка і психологія» 1995, nr 1, s. 144–151. 18. Stenogr. Spraw., 37 posiedzenie 2 sesji 8 kadencji z 21 X 1905, s. 1994. 19. Просвіта і школа. Шкільні підручники в наших гімназіях, «Діло» 1913, nr 273 z 8 XII, s. 7. 20. Краєвий Сойм, «Діло» 1907, nr 32 z 23 II, s. 3. 21. CDIAL, f. 178, op. 3, sygn. 381, Звіти про організацію та діяльність філіалу гімназії з українською мовою навчання у м. Стрию за 1907–1908 рр., 1907–1908, к. 4, 5, 6, 9. 22. Aleg. 123, Wniosek posła Korola i tow. w sprawie założenia drugiego gimnazjum w Samborze z językiem wykładowym ruskim, 1907, s. 1. 23. Aleg. 96, Wniosek Dra Oleśnickiego i tow. w sprawie założenia w Stryju gimnazjum im. Cesarza Franciszka Józefa I, z ruskim językiem wykładowym, 1908, s. 1. 24. Aleg. 98, Wniosek p. Kiweluka i tow. w sprawie założenia w Samborze osobnego gimnazjum z językiem wykładowym ruskim, 1908, s. 1. 25. Aleg. 171, Wniosek posła Dra Kostia Lewickiego i tow. w sprawie założenia gimnazjum z ruskim językiem wykładowym w Jaworowie, 1908, s. 1. 26. Aleg. 327, Wniosek posła Dra Kostia Lewickiego i tow. w sprawie założenia gimnazjum Cesarza Franciszka Józefa I, z ruskim językiem wykładowym w Rohatynie, 1908, s. 1. 27. Stenogr. Spraw., 21 posiedzenie 1 sesji 9 kadencji z 19 X 1908, s. 999–1000. 28. Галицький сойм. Внесення та інтерпелляції, «Діло» 1909, nr 216 z 2 X, s. 2. 29. «Stenographische Protokolle – Abgeordnetenhaus», 20. Sitzung der XXI. Session am 25. Oktober 1911, s. 1169. 30. Stenogr. Spraw., 55 posiedzenie 1 sesji 9 kadencji z 15 X 1909, s. 3271. 31. Stenogr. Spraw., 100 posiedzenie 1 sesji 9 kadencji z 22 X 1910, s. 5631. 32. Stenogr. Spraw., 94 posiedzenie 1 sesji 9 kadencji z 11 X 1910, s. 5377. 33. CDIAL, f. 178, op. 3, sygn. 901, Листування з міністерством віросповідань і освіти про виділення коштів на утримання державних гімназій українського педагогічного товариства «Рідна школа», 1915–1916, к. 6. 34. Stenogr. Spraw., 121 posiedzenie 1 sesji 9 kadencji z 19 III 1913, s. 6390.

Юлія Шелеп

Партійний працівник у радянській Україні 1970–1980-х років: між офіційним і приватним простором

У статті реконструйовано офіційний та приватний простір представників партійно-радянської номенклатури в УРСР у 1970-х – 1980-х рр. на основі матеріалів Державного архіву Львівської області, інтерв'ю, спогадів та матеріалів преси. Проаналізовано особливості ділового та морально-етичного вибору представника партійної еліти. Особливу увагу приділено методам порівняння та узагальнення для визначення місця партійної номенклатури в суспільно-політичному житті СРСР, встановлення її впливу на суспільство, простеження процесу формування світоглядних цінностей та їх співвідношення з життєвими реаліями.

The official and private spaces of daily life of the party and the state soviet nomenclature of the Ukrainian SSR in the 1970s – on the beginning of 1980s is reconstructed on the basis of documents of the State Archives of Lviv region as well as on the interviews, memoirs and press materials. In this paper the peculiarities of the official, moral and ethical choice of the representative of the party elite are examined. Special attention is paid to the methods of comparison and systematization used for definition of the place of the party nomenclature in the context of social and political life in the Soviet Union, to the establishing its impact on the society and to the tracing of the process of formation of the ideological values' of this group and their correlation with reality.

Уже традиційно проблема партійно-радянської номенклатури зостається позаду серед досліджень воєнної історії, історії дат, економічних та політичних досліджень, а відтак залишається новою для української історичної науки, тому багато теоретичних та методологічних аспектів знаходяться на стадії обговорення та виявлення. Цікавим для дослідження залишається проблема феномену партійного працівника, а також взаємозв'язок приватної та публічної сфер їхнього життя. Одним з таких аспектів є дослідження офіційного та приватного простору партійного керівника УРСР. Спроба співвіднести ціннісні орієнтири і моделі поведінки партійного функціонера з питаннями, яке ставило перед кожним із них звичайне людське життя, повсякденне оточення, відкриває цікаву дослідницьку перспективу, змушує шукати відповідь на запитання, як почувала себе пересічна людина на високій управлінській посаді, як конструювала власну ієрархію життєвих і світоглядних цінностей, як навчалась управляти та підпорядковуватись, шукати себе серед виру партійного життя чи повністю піддатись партійній течії.

Історіографія дослідження партійної номенклатури є доволі репрезентативною, проте, в основному, представлена позиціями, в яких партапарат досліджувався лише до 60-х рр. ХХ ст. Серед таких досліджень найближчою є монографія М. Дорошка «Номенклатура: керівна верхівка радянської України (1917–1938 рр.)», яка хронологічно стосується більш раннього періоду, однак містить чимало цінних напрацювань щодо методології дослідження. Найповнішою на сьогодні залишається монографія М. Восленського [2], де автор розвинув ідею, що номенклатура – це велика група людей, яка займається керівництвом і має вищу ієрархічну структуру. Ця праця носить описовий характер, відображає різні сторони номенклатури, включаючи її формування. Поза увагою дослідження залишився процес становлення номенклатури в Україні та інших радянських республіках.

Слабким місцем історіографії є відсутність комплексних досліджень керівництва УРСР. Такі проблеми розглядалися лише в узагальнюючих працях з історії української державності та комуністичної партії, як наприклад: 8-томна історія Української РСР, Нариси історії КПРС та КПУ, дослідження радянської інтелігенції, Історія державної служби в Україні, Політична історія України, Історія УРСР, Україна ХХ ст.: особи та події в контексті історії [18; 29; 30; 45; 49].

Важливими для даного дослідження є наукові біографії представників партійно-радянської номенклатури: це праці Ю. І. Шаповала, О. Бажана, В. Литвина, В. Васильєва, В. Крупини, Ю. Єльченка, І. Кураса, П. Тронька, С. Конорчука, В. Піховшека та ін [1; 4; 34; 39; 47; 52; 54; 55].

Персоніфікований і системний підхід до вивчення номенклатури партійно-радянських органів влади застосований у низці наступних праць. В. С. Лозицький на основі великого масиву архівних документів розглянув історію функціонування Політбюро ЦК КПУ, його персональний склад та міжособистісні стосунки [40]. С. В. Кульчицький з'ясував місце партійного апарату в системі органів влади, фактично створивши теоретичне та методологічне підґрунтя для вивчення історії номенклатури [36]. Н. Лаас простежила динаміку розвитку радянського суспільства, його соціальну стратифікацію та соціальні особливості радянської номенклатури в англомовних дослідженнях різного періоду [37]. В. П. Мохов досліджував партійно-державну номенклатуру СРСР 1950–1990-х років. Автор торкнувся проблем регіоналізації та еволюції регіональних

еліт, виокремив аспекти політико-інституційних змін, проаналізував проблеми еліт в радянському суспільстві [43].

Джерельна база дослідження представлена архівними матеріалами, що зберігаються в Державному архіві Львівської області, найбільш інформативними виявились матеріали Ф. 3 (Львівський обком КПУ). До них відносяться стенограми обласних партконференцій, протоколи пленумів обкому, статистичні звіти про склад керівних кадрів області, контрольні списки номенклатурних працівників, звіти і листування з вищими органами влади. Серед опрацьованих джерел значний масив становлять матеріали діловодства Львівського обкому та міськкому КПУ. До цього комплексу належать внутрішньо-розпорядчі, організаційно-розпорядчі та обліково-контрольні документи. Також використано листи громадян до вищих органів влади або на ім'я керівників Львівського обкому КПУ. Найчисленнішою серед них категорією є листи про зловживання службовими обов'язками і порушення «соціалістичної законності» серед партійних чиновників. Окрім того, у фондах ДАЛО містяться біографічні дані про окремих представників номенклатурної еліти, депутатів, які балотувалися до Верховної Ради УРСР та місцевих рад. Ці джерела дозволяють сформулювати загальну картину функціонування регіонального керівництва УРСР на прикладі Львівської області.

Ще одним видом неопублікованих джерел є матеріали усної історії, які дозволяють подивитися на проблему з точки зору тодішньої людини, допомагають зрозуміти, як вона сприймала ті чи інші явища та процеси. Для інтерв'ювання було розроблено спеціальну програму, що містила по декілька блоків питань. Це питальник для осіб, що мали прямий зв'язок із партією, були її членами, працювали на партійних посадах. Питальник складався з урахуванням специфіки партійної роботи. Розпочинався він із загального запитання: «Представтесь, будь-ласка, для інтерв'ю. Що Ви можете розповісти про свою партійну діяльність?» Отриманий за цією програмою матеріал переважно зводився до оповіді про партійну кар'єру певної особи, її щоденні будні, втрати та переживання, успіхи та досягнення, а часто навіть спроби протистояння системі, прагнення до змін.

Мемуарні та публіцистичні твори як окремий вид наративних джерел представлені широким спектром жанрових підвидів – спогадами, автобіографіями, хронікальними записами подій з коментарями, інтерв'ю тощо. Відповідно до специфіки роботи використані спогади, щоденники та листування можна поділити на групи: 1) Наративи, створені самими представниками номенклатурної еліти УРСР (Л. Брежнєвим, М. Горбачовим, В. Гаманом, Н. Зеньковичем. Я. Погребняком, П. Шелестом, О. Ляшком, О. Сергієнком, М. Косенком та ін.) [9–12; 17; 35; 38; 42; 44; 48; 56]; 2) Оповіді оточення партійних керівників УРСР або ж їх друзів, знайомих, родичів [3; 6; 32; 41; 53].

Наступну групу опублікованих джерел становлять періодичні видання. У ході дослідження було опрацьовано випуски офіційних друкованих органів ЦК КПУ, Верховної Ради («Правда України», «Радянська Україна», «Комуніст», «Партійна жизнь», «Труд»), а також газети: «Радянська Україна», «Правда», «Літературная газета», «Огонек» тощо.

Зміна функцій державного управління у Брежнєвський період призвела до ускладнення ієрархії партійних посад, реорганізації посадових обов'язків у бік їх розширення чи звуження, врешті до збільшення кількості працівників партапарату та державних службовців. Цей період характеризувався, з одного боку, формальною роботою з

кадрами державного управління, а з іншого – тим, що кадрові державної служби сформували певну закриту «касту», до якої було важко пробитися навіть талановитому управлінцю.

Одним із основних напрямів діяльності партії була кадрова політика, яка залишалася прерогативою перших осіб – Генеральних Секретарів ЦК. Водночас психологія партійної роботи будувалася за принципом повного контролю над усіма представниками партійних структур, тому в досліджуваній період поширеним став вислів: «Хто вміло підбирає кадри, той і командує парадом!» [8, с. 78]. Аксиомою партійної роботи стало гасло: «кадри вирішують все». У таємній інструкції Секретаріату ЦК КПУ передбачалася чітка послідовність дій під час кадрових змін на ключових посадах у державі [2, с. 53]. Так Куцин П. П. згадує про свою роботу в партійних органах: «керівники, яким ти підпорядковуєшся, були виховані на ленінських нормах, то вони шукали таких “учнів”, щоб безумовно виконували всі накази, а самі ж навантажували нас щоденною паперовою роботою, і ще то завжди були незадоволені результатом...» [22].

Формування ідеології партійного виховання належало до основних проблемних моментів у діяльності партії, тому партійне керівництво звертало на це питання значну увагу. Задля побудови єдиної лінії добору й використання кадрів вище партійне керівництво сформувало певні правила і вимоги для членів і кандидатів у члени партії. Поряд із цими правилами формувалася чітка ідеологічна лінія, спрямована на «виховання» партійців за певними приписами, у рамках суворої дисципліни та контролю. Проте на практиці їх порушували, виправдовуючись нібито «вдосконаленням» чи незначним корегуванням, яке нікому не завдасть шкоди. Це свідчить про те, що партійна еліта пристосовувалася до реалій, часто нехтуючи тими базовими настановами, які визнавала при вступі на посаду.

Для того, щоб закріпити норми поведінки партійного працівника та утвердити їх у суспільстві радянське керівництво видало низку програмних документів (статути, постанови і т. ін.), проте найголовнішим з них став «Моральний кодекс будівника комунізму».

Кодекс проголошував такі основні принципи: вірність справі комунізму, любов до соціалістичної Батьківщини; сумлінна праця на благо суспільства («хто не працює, той не їсть»); турбота кожного про збереження і примноження суспільного надбання; гуманне ставлення і взаємоповага між людьми («людина людині друг, товариш і брат»); моральна чистота, простота і скромність; непримиренність до несправедливості, дармоїдства, кар'єризму; інтернаціоналізм, нетерпимість до ворогів комунізму.

У Кодексі, на перший погляд, містяться вічні загальнолюдські цінності. Однак там немає головного – людини з її нагальними потребами і пошуками життєвих орієнтирів. Моральні ідеали Кодексу не витримували теоретичної критики та не спрацьовували на практиці. Адже, незважаючи на твердження про високий гуманізм комуністичної моралі, навіть на теоретичному рівні ця мораль зумовлювала національну роз'єднаність, призводила до підпорядкування свідомості, заперечувала свободу волі особистості. Ідеали «будівника комунізму» спричиняли подвійну мораль, а спроби протидіяти цьому наражалися на переслідування владою. Головним засобом «будівництва комунізму» стало «моральне закріпачення» суспільства. Відтак формувалась особа, що не мала духовного наповнення, не сприймала та не розуміла гасел «будівництва комунізму». Навіть партійні працівники

не змогли керуватися ідеологією Кодексу й були змушені шукати шляхи пристосування до своєї «моральної ілюзії».

Ось так номенклатурники згадують про свою роботу: «партійна робота спонукала до чіткої дисципліни, організованості, мудрості та ввічливості, а разом з тим до прискіпливого ставлення до найпростішого завдання. Часто ти працюєш і ніби все виконуєш, і все то правильно, проте керівники завжди на щось звертають увагу [...] то не відповідає статуту, а те неписаним, проте усталеним нормам, і в результаті ти вже сам не бачиш користі з своєї роботи, то хіба будеш з кимось сперечатись?!» [24].

Людина, часто опиняючись у таких складних обставинах, «втрачала орієнтування», губилась у вирі партійної роботи, втрачала своє «Я», повністю підтримуючи ідейну лінію партії. Однак часто траплялось і, навпаки, неможливість змиритись з нормами та ідеями, що були далекими, а часто навіть і незрозумілими, заставляли людину повністю віддаватись партійній роботі з метою щось змінити, проте тут людина втрачала орієнтир приватного простору і забувала про родину та свої обов'язки батька, чоловіка.

Пристосування ідейних норм до життєвих реалій зачепило фактично кожного члена партії, кожен партійний діяч, навіть найнижчого рівня, мусив чимось жертвувати заради влади, яку отримував. З цього приводу О. І. Сергієнко згадував: «влада була джерелом сили, ти знав і розумів, що можеш багато і багато від тебе залежить [...] це навіть було приємне відчуття, влада, проте, заглиблюючись у ту систему [роботу партії], ти часто губишся, ідучи вперед, ти повертаєшся назад і свідомо розумієш свої помилки, проте вгодити всім неможливо, однак все закінчується, вичерпується і влада, тоді ти стаєш залежним від іншого молодого партійного працівника, він фактично вирішує твою долю, хоча досвіду то більше в тебе» [26].

Відтак розуміємо, що зіставлення і з'єднання людини з навколишнім простором, в якому вона народилася, живе і працює, істотно впливає на формування подальших світоглядних цінностей, норм і правил поведінки особистості. Дослідження такого зв'язку на прикладі партійних діячів епохи «застою» в УРСР дозволяє зрозуміти, як відчувала себе людина на високій управлінській посаді, яким чином поєднувала ідеї побудови «комуністичного раю» з тим, що відбувалося на практиці, як конструювала власну ієрархію життєвих і світоглядних цінностей. Важливо також зрозуміти дилеми, що виникали перед партійними працівниками: змиритися, збунтуватися, шукати шляхи поєднання своїх ідей і норм партії, сліпо підкорятися партійній системі, спробувати співпрацювати з нею, використовуючи всі можливості для її поступових змін, досягти кар'єрних висот. Таким чином, повсякденне життя партійного службовця фактично складалася з двох протилежностей, відзначалося боротьбою двох «я» – «офісного» партійного працівника і звичайної людини, що прагне до щоденних радощів життя.

«Партійна робота – це завжди випробування, протистояння [...] кожного дня ти стикаєшся з правом вибору: зробити так чи інакше, оступитись, схилити щоб «вижити», чи іти проти усталених норм, зіткнутись на одинці з системою [...], а, може, простіше розгубити всі норми та ідеї, що в собі виховував з дитинства?!» [27].

Часто, обіймаючи партійну посаду, номенклатурник щиро вірив, що саме йому вдасться запровадити нові правила, змінити норми, виправити недоліки, змінити саме ставлення партійних службовців до системи, а, можливо, і змінити саму систему. Проте вони не розуміли, що саме система не дасть

цього зробити, бо норми та правила системи побудовані на відчутті влади та ейфорії, що виникає в результаті користування владою. «Вона затягує, раз помиляєшся потім другий, третій, і ти звикаєш до того [...] спершу ти обманюєш «задля доброго діла», однак потім це стає звичкою, і ти розумієш, що простіше зробити чи сказати щось неправильно, не завдавати собі лишнього клопоту, а кому потрібна та правда, кому від того легше, ти ж і неправдою нікому не нашкодиш, а правда може негативно вплинути на власну оцінку?» [24].

Спробуємо простежити взаємодію ідейних та моральних норм «будівника комунізму» з життєвими реаліями на прикладі відбору кандидатів у члени партії та майбутніх партійних працівників. Партійні організації, що проводили добір кадрів, ставилися до цієї роботи досить серйозно, так би мовити, обираючи «кращих із кращих». Ось як партійні кадри згадують про такі відбори: «однією з умов вступу в партію був певний рівень довіри до кандидата. Здійснювалася перевірка попередньої біографії та ідейної підготовки. Необхідною умовою була перевірка членів родини на «недостойних». Хоча це було найлегшою частиною, проте страх, що щось «недогледіли чи опустили», залишався надовго [...] ти розумів, що не догодивши комусь, ти можеш потрапити під нову пильну перевірку керівництва» [26].

Задля членства в партії потрібно було отримати рекомендації від двох її членів, що мали не менше 5–8 років партійного стажу [23]. Якщо такі рекомендації було отримано, проводилася повторна перевірка освітнього рівня, попередньої кар'єри, досвіду роботи на попередніх посадах, дисциплінованості, вміння обґрунтувати суть політики партії, а також поєднувати політичне та громадсько-організаційне керівництво [5, с. 10]. Отже, у члени партій повинні були потрапляти особистості досить досвідчені та розумово зрілі, котрі вже мали глибокі знання, а під партійним керівництвом змогли б розкрити свої творчі здібності, розв'язувати складні проблеми і виконувати партійні завдання.

Ще однією умовою вступу в партію було «стажування», яке на практиці зводилося до річної роботи з партійним працівником або в парторганізації для переймання досвіду партійної роботи [19; 20; 23]. З метою формування ділових і політичних якостей молодих членів партійні організації практикували використання певної системи роботи з ними. В її основі лежало намагання добитися того, щоб кандидат чітко розумів і виконував свої обов'язки, навіть був прикладом для інших [31, с. 81; 33, с. 31; 50, с. 56].

Ще одна особливість у роботі з молоддю полягала у фактичному її «залякуванні»: секретар парторганізації створював спеціальну книжку на кожного майбутнього члена партії, куди вносив замітки про формування політичної культури, виконання громадських доручень, навчання і самовдосконалення, самовиховання, а саме на підставі цих записів часто робили висновок про цінність особи для партії [46, с. 6].

Таким чином, ідейна система, у рамках якої мали формуватися та діяти партійні працівники, передбачала сувору регламентацію не лише суспільних, світоглядних, а й моральних норм. Відтак на практиці в суспільстві формувалася подвійна мораль: партійні працівники не вірили в будівництво комуністичного раю та суспільства «загальної справедливості», натомість знали й розуміли, на які компроміси з власною совістю доводиться йти для успішного просування шляхами партійної кар'єри.

Офіційний простір радянського чиновника складався передусім з однакових робочих сірих буднів. Хоча вони і виглядали банально, проте були дуже важливі для номенклатурника, що звук дуже рано приходити на роботу, сидіти за столом, складати проекти рішень, які згодом ставали законами, вирішувати чужі долі, видавати накази, які виконувалися. Партійний працівник бачив себе вірним «служителем народу», будував плани на майбутнє, шукав способи реалізації своїх ідей. Відтак партійними працівниками часто ставали особи, які прагнули влади. У свідомості багатьох номенклатурників саме влада і вплив розглядалися як найбільш важливі життєві цінності, тим, заради чого можна було через щось переступити, можна і від чогось відмовитися.

Правила поведінки партійних працівників закріплювалися на рівні компартійних інститутів і пов'язувалися зі спільною вигодою, тобто робота партійного працівника мала бути вигідною не лише йому, але і його керівникам. Дотримуючись «апаратної гри», партпрацівник мусив виконувати вказівки згори, а робити при цьому все правильно було фактично неможливо, бо такою була сама система [51]. Перевагу надавали, наприклад, колишнім комсомольським працівникам, які пройшли ази партійної школи та засвоїли всі писані та неписані правила поведінки, легше пристосовувалися до партійного життя. Людині, яка теж прагнула чогось досягти, однак не мала необхідних зв'язків, шлях «наверх» часто був закритим [21].

Часто повсякденна робота партійного функціонера зводилася до щоденного оглядання назад і тривоги, що хтось напише на тебе скаргу, партійна організація розглядатиме на зборах твою справу, або (а це найганебніше та найстрашніше) ти втратиш партійний квиток. Матеріали ДАЛО містять чимало справ, у яких описуються саме такі випадки*. Найчастіші скарги від підлеглих робітників надходили у зв'язку із перевищенням партійними керівниками своїх повноважень. Такі зловживання здійснювали директори шкіл, професійно-технічних училищ, технікумів, дитбудинків, шкіл-інтернатів та навіть секретарів партійних організацій. Для прикладу, директор однієї з шкіл Самбірського райкому Гвоздецький П. І. пропуская викладання уроків; у пошуках матеріалів для будівництва свого будинку учнів 5–8 класів забирає до себе з уроків біології, історії, ручної праці на будівництво будинку. Після розгляду скарги на нього, його перевели на іншу посаду – голова колгоспу, а місце директора посіла його дружина – Гвоздецька Е. Ф., яка тим учителям, яких підозрювала у доносах, не дозволила викладати жодного уроку зі спеціальності, а також відмовляла у написанні педагогічної характеристики, стала цікавитись особистими біографіями вчителів-комуністів і подавала про них неправдиву інформацію до райкому. Тоді ж з'ясувалось, що деякі вчителі не повідомили, вступаючи до рядів комуністів, як і коли їхні батьки потрапили за кордон, або як і за що були засуджені; відтак розпочалися тривалі перевірки всього педагогічного колективу [14, арк. 1–7]. Часто матеріали скарг навіть дивують: у одній із скарг директора школи інтернату № 8 Глушенка В. А. звинувачували у хамстві, приниженні дітей та викладачів, порушенні прав людини, фінансових махінаціях, привласненні державних грошей, систематичному пияцтві та побитті дітей, але після всіх розглядів його просто перевели в іншу школу-інтернат [14, арк. 18–27].

* Для прикладу: в описах за 1970 р. ми зустрічаємо аж 16 справ, що стосувались зловживань у різних відділах, аж до райкому та міськкому партії [13].

Розуміємо, що компартійна система була цілісним явищем, відтак партійні працівники нижчого рівня завжди мусили мати «патронів», що знаходились на вищих щаблях влади і допомагали своїм підлеглим у разі необхідності. Часто дії партійних керівників важко пояснити очевидними мотивами. Однак є багато фактів, коли партійні працівники, що скомпрометували себе, не залишали лав партії, а лише переміщувалися на керівні посади нижчого рівня. Також часто приховувалися справжні мотиви звільнення партійних працівників, а вказувалося, що вони звільнялись у «зв'язку із переміщенням на іншу роботу» або «згідно з поданою заявою» [15]. Вищі керівники зобов'язувалися самі покарати підлеглих за «неправильні дії», але фактично знімали з них відповідальність. Це доводить факт їх зацікавлення у збереженні на посадах «своїх» людей, що одночасно гарантувало їм власне становище [15, арк. 23]. Переходячи на іншу посаду, партійний керівник намагався забрати із собою «своїх», адже на новому місці йому особливо була необхідна підтримка. Відтак реалізувати себе в партійній кар'єрі могли насамперед такі особи, які не лише засвоїли «апаратні правила», а й навчилися застосовувати їх на практиці та навіть знаходили в них певні позитиви.

Робота в партійних органах ставала випробуванням на лояльність до режиму. Певні перевірки умовної суворості регулярно повинні були давати відповідь на питання, чи відповідає партійний працівник певним вимогам. Тому для того, щоб залишатися в рамках системи, потрібно було добре вивчити «правила гри», переконати інших у правильності свого ідейного спрямування та ефективності роботи. Пристосування до керівництва нерідко зводилося до простого правила «нове керівництво – нові ідеї». Не останню роль відіграло дотримання деяких неписаних правил, наприклад «не висуватися», «я начальник – ти дурень, ти начальник – я дурень». Про свою роботу в партійних органах номенклатурники згадують: «часто важко навіть зрозуміти що насправді від тебе вимагають. Під час роботи в партії ти розумієш, що навіть чітко виконання всіх статутних норм не гарантує успіху. Ти також повинен розуміти кожен жест твого керівника, навіть його незрозумілі, риторичні, а то і дивні завдання» [25].

Повсякденне життя партійного керівника вимагало значної самовіддачі і, в першу чергу, тривалого перебування на роботі. Часто на сім'ю і найближче оточення залишалось зовсім небагато часу. Таке становище певною мірою компенсувала система пільг і привілеїв, що передбачала підвищення зарплати, введення різноманітних пільг і заохочень номенклатурним працівникам. Пояснювалося це тим, що в іншому випадку кваліфіковані та енергійні люди не мали б жодних стимулів, щоб працювати в партійному апараті. Таким чином, нерідко люди намагалися отримати номенклатурні посади просто заради безбідного життя своєї родини. З цього приводу І. Г. Петровський згадує: «ти повертаєшся з роботи додому, а вона [робота] біжить за тобою, бо то ще треба звіт переглянути, так твій робочий день триває до другої чи третьої години ночі, а о шостій знову на роботу. Про яке виховання дітей можна говорити?! Часто ти повертаєшся так пізно, а ідеш так рано, що задумуєшся, чи варте воно того... Недарма говорили, що добрий працівник живе не лише роботою, а й на роботі» [28].

Більшості партпрацівників не були чужими «радість» життя: незначний службовий роман, хобі (в партійних колах спочатку це був футбол і хокей, пізніше рибальство і полювання). Чинивник намагався обставити квартиру новими

фінськими меблями, замовити через книжкову експедицію ЦК дефіцитну книгу і т. д. Відомо, що чиновники віддавали перевагу дорогими коням і вишуканій їжі. Однак, за матеріалами проведених інтерв'ю, можемо стверджувати, що такі бажання були досить урівноваженими, і, в основному, партробітники не вимагали «занадто багато».

Поєднання офіційного і приватного простору життя партійного працівника виливалося в площину внутрішніх переживань, осмислення того, що він робив, і як з цим миритися. Зі сміливою відвертістю написала «Літературна газета» ще в 1986 році: «Номенклатурні одиниці, для яких цей їхній статус єдино важливий, а все інше – борги, любов, дружба, вірність, родина – має значення лише з точки зору корисності. Власного «я» немає, вони давно відмовилися від нього. Відмовилися від своїх звичок, від своїх переконань (якщо вони коли-небудь були), від свого голосу».

Формування внутрішнього простору партійного чиновництва досить часто виходило з ряду суб'єктивних обставин: просування по партійній кар'єрі стрімко вгору, або, навпаки, бажання утвердитися на посаді, заслужити авторитет, зіткнутися з опором системи. Часто партійним працівникам доводилося приховувати деякі істини або недоговорювати, зокрема, коли справа стосувалася релігійної приналежності будь-кого з членів сім'ї. Істотний вплив на формування внутрішнього простору мала і література провідних класиків марксизму і лєнізму, яку були зобов'язані вивчати партпрацівники. Часто партійний функціонер губився в системі, розривався між внутрішніми переживаннями, якими не можна було поділитися, не знаючи, хто «друг», а хто «ворог». Разом з тим, на перший план у роботі партпрацівників виходив страх, опасіння втратити партійний квиток, бути пониженим на посаді, або навіть опинитися «поза системою».

На практиці формувалася подвійна мораль: партійні працівники не вірили в будівництво «комуністичного раю», а знали і розуміли, на які компроміси з власною совістю доводиться йти для успішного просування шляхами партійної кар'єри. Фактично «актори – партпрацівники» нехтували ідейними вимогами і приймали існуючі правила, а одночасно ще й їх удосконалювали. Це викликало апатію значної частини суспільства і, своєю чергою, сприяло формуванню замкненої суспільної групи партійної еліти, яка сиділа в просторах кабінетів, зосереджувалася на власній кар'єрі і «апаратній грі», абсолютно забуваючи при цьому про обов'язки перед суспільством.

1. *Бажан О. П.* Шелест: вигнання з політичного Олімпу // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – Вип. 36. – С. 327–340.
2. *Бойко О. Д.* Україна в 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку. – Київ: ІПіЕНД, 2002.
3. В масштабі епохи. Сучасники об А. П. Ляшко. – Київ: «Ірідіум», 2003.
4. *Васильєв В.* Перші секретарі обкомів УРСР // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Вип. 14. – С. 318–331.
5. *Васильчишин Э. Н.* Вступая в ряды КПСС. – Київ, 1986.
6. Вісімдесят весен А. Вовка. Спогади сучасників. – Львів: Ліга Прес, 2006.
7. *Восленский М. С.* Номенклатура: Господствующий класс Советского союза. – Москва, 1991.
8. *Врублевский В.* Владимир Щербицкий: правда и вымыслы. Записки помощника: воспоминания, документы, слухи, легенды, факты. – К.: Довіра, 1993.
9. *Гаман В. В.* В коридорах ЦК. Дещо із записників 1968–1972 та пізніших доповнень. – Київ, 1997.
10. *Горбачев М.* Жизнь и реформы: В 2-х кн. – Москва: Новости, 1995.
11. *Горбачев М.* Неоконченная история. Три цвета времени. Беседы М. С. Горбачева с политологом Б. Ф. Славиним. – Москва: Международные отношения, 2005.
12. *Горбачев М.* Размышления о прошлом и будущем. – Москва: Терра, 1998.
13. Державний архів Львівської області (ДАЛО). – Ф. 3, оп. 16, спр. 147–162.

14. ДАЛО. – Ф. 3, оп. 19, спр. 174. 15. ДАЛО. – Ф. 3, оп. 19, спр. 18, арк. 23–33 (Доповідь Куцєвола В. С. на III пленумі Львівського обкому КПУ 1971 р.). 16. ДАЛО. – Ф. 3, оп. 46, спр. 131, арк. 23 (Листи обкомів та міськкомів партії Львівської обласної партійної організації у газети та журнали). 17. *Зенькович Н. А.* Была такая страна... Очень личная книга. – Москва, 2000. 18. История УРСР: В 8 т.; 10 кн. – Киев, 1985. – Кн. 10. 19. Інтерв'ю з Андрухів М. Г. 1947 р. н., записане у с. Підгірці, Бродівського району, Львівської області 09.02.2011 р. 20. Інтерв'ю з Галюк Т. П. 1938 р. н., записане у м. Львові 22.02.2012 р. 21. Інтерв'ю з Куцин М. П., 1954 р. н., записане у с. Реклинець, Сокальського р-ну, Львівської обл. 29.01.2011 р. 22. Інтерв'ю з Куциним П. П., 1927 р. н., записане в с. Зимна Вода Пустомитівського р-ну, Львівської обл., 21.02.2012 р. 23. Інтерв'ю з Петлярем Г. Ю., 1938 р. н., записане у м. Львові 27.03.2012 р. 24. Інтерв'ю з Петлярем Г. Ю., 1948 р. н., записане у м. Львові 27.03.2012 р. 25. Інтерв'ю з Петровським І. Г., 1942 р. н., записане у м. Рава-Руська, Жовківського р-ну, Львівської обл., 23.02.2012 р. 26. Інтерв'ю з Сергієнком О. І., 1929 р. н., записане у м. Львові 28.03.2012 р. 27. Інтерв'ю з Супрун В. М., 1927 р. н., записане у м. Івано-Франківськ 12.10.2011 р. 28. Інтерв'ю з Чуйка В. І., 1939 р. н., записане у м. Червоноград, Сокальського р-ну, Львівської обл., 09.10.2011 р. 29. Історія державної служби в Україні: У 5 т. / Відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій; редкол. С. В. Кульчицький (кер. авт. кол.); Голов. упр. держ. служби України; Ін-т історії НАН України. – Київ: Ніка-Центр, 2009. – Т. 2. 30. Історія Комуністичної партії Радянського Союзу: У 6 т. – Т. 6, кн. 2. – Київ, 1992. 31. *Карабанов М. М.* Политическое ядро трудовых коллективов. – Киев: Выща шк., 1990. 32. *Карпінська П. О.* Син землі Прикарпатської. Спогади про Юліана Карпінського / За заг. ред. О. Католи. – Львів: ЛОГОС, 2006. 33. *Ковалев Ю.* Растановка кадров: опирається на трудовые коллективы // Партийная жизнь. – 1987. – № 3. – С. 31. 34. Комсомол України: Сторінки історії. Події. Портрети / Ю. Н. Єльченко (голов. ред.). – Київ: «Ін Юре», 2004. 35. *Косенко М. В.* Мої сімдесяті обжинки. – Львів: ЛОГОС, 2008. 36. *Кульчицький С. В.* Партийно-радянський апарат у системі влади // Український історичний журнал. – 1994. – № 6. – С. 3–14. 37. *Лаас Н.* Соціальна стратифікація радянського суспільства: концептуальні пошуки в англomовній історіографії др. пол. XX – поч. XXI ст. // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. – Вип. 14. – С. 104–116. 38. Леонид Брежнев в воспоминаниях, размышлениях, суждениях. – Ростов на Дону, 1998. 39. *Литвин В.* Політична арена України: Дійові особи та виконавці. – Київ, 1994. 40. *Лоцицький В. С.* Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918–1991). – Київ, 2005. 41. Людина слова і діла. Спогади про М. Кирея. – Львів, 2006. 42. *Ляшко А. П.* Груз пам'яті: Трилогія: Воспоминания. – К., 1997. – Кн. 2. 43. *Мохов В. П.* Еволюція регіональної політичної еліти Росії. 1950–1990. – Пермь: ПГТУ, 1998. 44. *Погребняк Я.* Не предам забвению... 3-е изд; испр. и доп. – Киев: Арт Экономии, 2011. 45. Політична історія України XX ст.: У 6 т. / За заг. ред. І. Ф. Кураса, Ю. І. Шаповала, В. І. Кучера та ін. – Київ, 2003. – Т. 6. 46. Правда Украины. – 1987. – 14 декабря. 47. Про минуле – заради майбутнього / Під ред. І. Ф. Кураса; упор. Ю. І. Шаповал. – Київ: Вид. при Київському державному університеті, 1989. 48. *Сергієнко О. І.* Сповідуюсь життям своїм. – Львів: ЛОГОС, 2009. 49. Советская интеллигенция. – Москва: Политиздат, 1987. 50. *Спирин А. А.* Подбор, расстановка и воспитание руководящих кадров: (Из опыта работы партийных организаций Украины). – К.: Вища школа, 1988. 51. *Траверсе О.* Політичне лідерство як складова рушійних сил політичного розвитку // Політичний менеджмент. – 2007. – Спец. вип. – С. 128–136. 52. *Тронько П. Т.* В. В. Щербицький // Український історичний журнал. – 2003. – № 1. – С. 109–117. 53. *Трянова Г.* Жизнь и созидание. Документальна повість / За ред. Б. Кушніра, Л. Кудрявської. – Ужгород: Карпати, 2009. 54. *Шаповал Ю. І.* В. В. Щербицький: Особа політики серед обставин часу // Український історичний журнал, 2003. – № 1. – С. 118–129. 55. *Шаповал Ю. І.* Петро Шелест у контексті політичної історії України XX ст. // Шелест П. «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали. – Київ, 2003. 56. *Шелест П.* «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали. – Київ, 2003.